

УДК 159.9

ІВАНОВА І. Ф.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розглядаються результати дослідження комунікативної компетентності студентів педагогічних спеціальностей. Окреслено перспективи розвитку у процесі викладання психологічних дисциплін та психологічного супроводу.

Ключові слова: комунікативна компетентність, професійна компетентність, комунікативні здібності, комунікативні вміння.

Актуальність теми пов'язана з завданням вищої школи щодо підготовки професійно компетентних фахівців педагогічної сфери. Професійна компетентність педагога складається з трьох основних блоків: педагогічної діяльності як професійної активності вчителя, у якій за допомогою різних засобів впливу на учнів реалізуються завдання навчання та виховання; педагогічного спілкування як комунікативної взаємодії педагога з усіма суб'єктами навчально-виховного та освітнього простору, спрямованої на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності і стосунків; та особистості вчителя як системо-утворюючого блоку професійної компетентності педагога.

Особистість педагога визначає характер цілей і завдань педагогічної діяльності, успішність виконання основних професійних функцій: інформаційної (точність, логічність подачі інформації, вміння виділяти головне, доступність інформації, зв'язок інформації з практикою й уміння прогнозувати засвоєння матеріалу учнями), перцептивної (вміння сприймати психічний стан учнів і «бачити» особистість учня), комунікативної (стиль спілкування, педагогічний такт, експресивні якості, контакт з учнями), розвивальної (робота з формування і розвитку прийомів і способів розумової діяльності учнів, їх особистості та учнівського колективу), контролюючої (різні способи контролю засвоєння інформації, об'єктивне оцінювання, навчання самоконтролю). Реалізація на практиці цих функцій одночасно – досить складне завдання, виконання якого потребує високого рівня професійної компетентності педагога.

У структурі особистості об'єктом уваги дослідника є комунікативні здібності як індивідуально-психологічні властивості особистості, що виявляються у комунікативній діяльності, є умовами її успішного виконання, спричиняють відмін-

ності у динаміці оволодіння необхідними для особистості знаннями, навичками і вміннями, а також закладають основи комунікативної компетентності, яка визначається як здатність до ефективного використання всіх засобів комунікації (вербальних, невербальних).

Комунікативна компетентність є об'єктом наукового дослідження, предметом – комунікативна компетентність студентів педагогічних спеціальностей. Дослідження проводиться у рамках наукової теми кафедри загальної та вікової психології Миколаївського національного університету (надалі – МНУ) імені В. О. Сухомлинського «Формування професійної компетентності випускників вищої школи різної професійної спрямованості».

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми здійснено у попередній статті автора [1].

У процесі підготовки у вищому закладі освіти спеціаліста педагогічної сфери повинен відбуватися розвиток його професійних умінь, у тому числі комунікативних. Професійні комунікативні вміння визначаються як зумовлена знаннями і навичками готовність особистості успішно досягати свідомо поставленої мети професійної комунікативної діяльності у мінливих умовах її протікання. Комунікативні вміння, які студенти-педагоги мають на момент вступу до вищого навчального закладу, виступають відносно професійних комунікативних умінь як загальні до спеціальних.

За результатами емпіричного дослідження, проведеного у вересні 2013 року на базі МНУ імені В. О. Сухомлинського, майже сімдесят відсотків першокурсників 2013/2014 н. р. трьох педагогічних спеціальностей на момент вступу до університету мали середній, високий і дуже високий рівні прояву комунікативних схильнос-

тей [2, с. 122]. Комунікативна схильність визначається як прагнення студентів до комунікативної діяльності, а також природна здібність до неї.

Дослідження було продовжено з метою перевірки результату шляхом порівняльного аналізу з даними 2012/2013 н. р. , які отримано під час проведення практичних занять із загальної психології. Результати відображено у табл. 1. Респонденти – студенти однієї з педагогічних спеціальностей, яким викладалася психологія фахівцями кафедри загальної та вікової психології.

Загальний відсоток студентів із середнім, високим і дуже високим рівнями розвитку комунікативних схильностей не змінився (70% і 69%), однак, певні розбіжності у кількості респондентів з низьким рівнем, більш низьким, ніж середній, високим і дуже високим мають місце (від 16% до 28,5%). Студенти-першокурсники 2013/2014 н. р. із дуже високим рівнем комунікативних схильностей (7 осіб) мають дуже високий та високий рівень організаційних схильностей, що позитивно впливає на їх навчально-пізнавальну активність. Аналіз результатів навчальної діяльності цих студентів за підсумками першого семестру та матеріали спостереження за поведінкою на заняттях з психології підтверджують об'єктивність отриманих даних.

Слід відзначити, що всі вони походять з учительських династій. Це з'ясувалося під час опри-

люднення результатів індивідуального дослідницького завдання з вікової психології щодо створення «родового дерева», написання історії свого роду. Можна припустити, що для розвитку комунікативних здібностей (формування комунікативних схильностей) важливе значення мають природні, успадковані особливості людини, але слід враховувати, що роль задатків, як природжених анатоμο-фізіологічних особливостей нервової системи, у розвитку здібностей ще далеко не з'ясована.

З метою дослідження залежності рівня розвитку комунікативних схильностей від природженого і соціального ввели додатковий параметр: спрямованість особистості студентів-педагогів на навколишній світ (екстраверсія) чи на свій внутрішній світ (інтроверсія). Результати відображено у табл. 2.

Студентам з низьким рівнем комунікативних схильностей, а також з рівнем нижче середнього і середнім, притаманна інтроверсія; високий і дуже високий рівень виявлено у екстравертів та амбівертів.

У п'ятдесяти відсотків першокурсників 2012/2013 н. р. виявлена амбіверсія, у сорока – екстраверсія, у десяти – інтроверсія. У 2013/2014 н. р. відсоток амбівертів складає 60,9 одиниць; екстравертів – 30,4; інтровертів – 8,7. Студенти-першокурсники 2013/2014 н. р. із дуже високим рівнем розвитку комунікативних й

Таблиця 1

Результати дослідження рівня розвитку комунікативних й організаційних схильностей (КОС) студентів-педагогів

Респонденти	Рівень розвитку комунікативних схильностей (у %)					Рівень розвитку організаційних схильностей (у %)				
	низький	нижче середн.	середній	високий	дуже високий	низький	нижче середн.	середній	високий	дуже високий
Студенти-педагоги 2013–2014 н. р.	10	20	20	40	10	40	20	20	20	
Студенти-педагоги 2013–2014 н. р.	27	4	19	11,5	38,5	7,7	15,4	11,5	19,2	46,2

Таблиця 2

Результати порівняльного аналізу рівня розвитку КОС і типу характеру студентів-педагогів*

Спрямованість особистості (К.-Г. Юнг)	Рівень розвитку комунікативних схильностей (у %)					Рівень розвитку організаційних схильностей (у %)				
	низький	нижче середн.	середній	високий	дуже високий	низький	нижче середн.	середній	високий	дуже високий
Інтроверсія	50	<u>100</u>	50							
Амбіверсія	35,7	<u>20</u> 5	<u>20</u> 14,3	<u>60</u> 14,3	28,6	<u>60</u> 14,3	<u>20</u> 21,4	<u>20</u> 14,3	21,4	28,6
Екстраверсія	<u>10</u> 14		28	<u>90</u> 14	47	<u>50</u>	<u>25</u>		<u>25</u>	100

* Результати дослідження студентів-першокурсників 2012/2013 н. р. підкреслено і розташовано у верхній частині стовпчика таблиці, студентів-першокурсників 2013/2014 н. р. – не підкреслено і розташовано у нижній частині стовпчика.

організаційних схильностей (сім осіб) є екстравертами та амбівертами.

Комунікативні здібності студентів піддаються розвитку, наприклад, за допомогою соціально-психологічного тренінгу. Дослідником розроблена програма соціально-психологічного тренінгу для студентів першого курсу з питань розвитку групової згуртованості на основі практичних вправ, запропонованих у книзі К. Рудестама [3, с. 315–356]. Вона дозволяє вирішувати питання розвитку комунікативних здібностей у процесі спільної групової роботи на основі безпосередньої міжособистісної взаємодії та сталого міжособистісного спілкування.

Окремі вправи соціально-психологічного тренінгу випробувано у 2012/2013 н. р. під час викладання навчальної дисципліни «Психодіагностика і корекція» студентам четвертого курсу педагогічної спеціальності, які опановують додаткову спеціалізацію практичного психолога. Вони брали участь у виконанні вправ, а також виступили у ролі експертів програми тренінгу.

Однією з перших студентам пропонувалася вправа «Хто я?», коли їх просять протягом десяти хвилин десять разів відповісти письмово на це питання, а потім протягом ще десяти хвилин проаналізувати записи товариша по групі (роздаються учасникам у довільній формі) та назвати його прізвище. Виконання цієї вправи дає студентам можливість збільшити міру довіри один до одного шляхом розкриття власного «Я» та уваги до «Я» інших учасників Т-групи. Ступінь розкриття, яку група може себе дозволити, залежить від рівня існуючої довіри у групі.

Від рівня довіри залежать якісні характеристики міжособистісного спілкування, які можна покращити за допомогою вправи «Самотність». Виконуючи її, студенти повинні відновити у пам'яті час, коли вони найбільше відчували себе самотніми, і поділитися цими переживаннями з будь-ким із групи. Потім їм пропонується пояснити свій вибір члена групи, розповісти про свої почуття у процесі розмови і відповісти на запитання: «Чи відбулися зміни у стосунках із співрозмовником?».

Формування і розвиток комунікативної компетентності майбутніх педагогів важливо розглядати у контексті розвитку емпатії (емоційного інтелекту). Емпатія є системним утворенням, яке включає такі структурні елементи: розуміння емоційного стану іншої особистості (когнітивний рівень), співчуття суб'єкта емпатії відносно іншої особистості (афективний рівень), готовність суб'єкта емпатії до надання допомоги (поведінковий рівень).

На думку Ю. Я. Мединської, дослідника проблеми компетентності особистості у сфері емоцій, проблема теоретичного розуміння емоційного інтелекту та змістовний аналіз тестів, спрямованих на діагностику емоційного інтелекту, потребує подальших розробок теоретичного і прикладного характеру [4, с. 15]. Для дослідження емпатичних тенденцій студентів-педагогів третього курсу (навчаються за додатковою спеціалізацією практичного психолога) скористалися тестом-опитувальником А. Мехрабієна і Н. Епштейна, рекомендованим Міністерством освіти і науки України для студентів педагогічних навчальних закладів [5, с. 88–93], а комунікативні здібності діагностували за допомогою методик, запропонованих у підручнику «Педагогічна майстерність» за редакцією І. А. Зязюна [6, с. 274–276; с. 357–358].

У ході дослідження виявлено, що комунікативна готовність респондентів до діалогу з дитиною та встановлення неформальних міжособистісних контактів не супроводжується високим рівнем розвитку емоційного відгукування: п'ятдесят відсотків респондентів мають низький рівень (табл. 3). Вони відчувають певні труднощі під час спілкування з одногрупниками, важко ідуть на контакт, стримані, спрямовані на свій внутрішній світ. Пояснюється це тим, що емоційна чутливість залежить від багатьох чинників: ступеня актуалізації потреб у добробуті інших людей, уміння правильно сприймати невербальну інформацію про стан особистості, від життєвого досвіду, від виховання у сім'ї та школі тощо [6, с. 92].

Емпатійні здібності можна розвивати, так само як комунікативні, за допомогою занять у

Таблиця 3

Результати дослідження кореляції рівня розвитку комунікативності та емоційного відгукування

Респонденти	Рівень розвитку комунікативності (у %)		Комунікативна готовність до діалогу з дитиною (у %)		Емоційне відгукування (у %)	
	нахил до неформ. міжособ. контактів з дітьми	функціонально-рольовий рівень пед. спілкування	достатній рівень	недостатній рівень	низький рівень	середній рівень
Студенти-педагогі-психологи	100		100		50	50

групах тренінгу. Заняття для студентів у Т-групах можуть включати такі вправи, як: «Асоціативний ряд», «Коло» [7].

Перша розпочинається з інформативного повідомлення тренера про поняття «емпатія», а продовжується пропозицією до учасників тренінгу – назвати характеристики людини, які асоціюються зі змістом цього поняття і починаються з відповідних літер, які складають це поняття. Друга вправа передбачає демонстрацію одними учасниками тренінгу певних почуттів та емоційних станів за допомогою невербальних засобів комунікації, іншими – їх угадування (після першого кола ролі змінюються).

Дослідження проблеми комунікативної компетентності студентів-педагогів, як складової професійної компетентності, планується продовжити у площині пошуку адекватних методів діагностики комунікативних здібностей як бази подальшого формування відповідної компетенції, а також результативних форм, засобів роботи з формування комунікативної компетентності в умовах освітнього простору вищого навчального закладу як у рамках дисциплін, передбачених навчальними планами підготовки фахівців, так і шляхом уведення спецкурсів, проведення занять у групах тренінгу. Перспективним напрямком дослідження є вивчення проблем формування комунікативної компетентності студентів в умовах активного впровадження автоматизованих технологій у навчально-виховний процес закладів освіти всіх рівнів.

Підводячи підсумки, слід зауважити, що формування комунікативної компетентності студентів педагогічних спеціальностей повинно бути пріоритетним напрямком діяльності вищого навчального закладу, тому що викладання будь-якої дисципліни передбачає міжособистісну взаємодію та спілкування того, хто навчає, і тих, хто навчається.

нтів педагогічних спеціальностей повинно бути пріоритетним напрямком діяльності вищого навчального закладу, тому що викладання будь-якої дисципліни передбачає міжособистісну взаємодію та спілкування того, хто навчає, і тих, хто навчається.

Список використаних джерел

1. Іванова І. Ф. Вплив рівня розвитку комунікативних здібностей на формування професійної спрямованості [Текст] / І. Ф. Іванова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. — Т. 2. — Вип. 10 (91). — Миколаїв, 2013. — С. 121 — 125.
2. Іванова І. Ф. Розвиток комунікативної компетентності студентів педагогічних спеціальностей на заняттях з психології [Текст] / І. Ф. Іванова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. — Т. 2. — Вип. 11 (99). — Миколаїв, 2013. — С. 121 — 124.
3. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: Теория и практика [Текст] / К. Рудестам; Пер. с англ. ; Общ. ред. и вступ. статья Л. А. Петровской. — 2-е изд. — М. : Прогресс, 1993. — 368 с. : ил.
4. Мединська, Ю. Я. Теоретичні підходи та практичні аспекти діагностики компетентності особистості у сфері емоцій [Текст] / Ю. Я. Мединська // Практична психологія та соціальна робота. — 2013. — №10. — С. 11—15.
5. Пашукова, Т. І. Практикум із загальної психології [Текст] / Т. І. Пашукова, А. І. Допіра, Г. В. Дьяконов; За ред. Т. І. Пашукової. — 2-ге вид., стер. — К. : Т-во «Знання», КОО, 2006. — 203 с.
6. Педагогічна майстерність [Текст] : підручник / за ред. І. А. Зязюна. — 2-ге вид., доповн. і перероб. — К. : Вища школа, 2004. — 422 с.
7. До картотеки практичного психолога та соціального працівника [Текст] // Практична психологія та соціальна робота. — 2013. — С. 48.

ИВАНОВА И. Ф.

ИССЛЕДОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В статье рассматриваются результаты исследования коммуникативной компетентности студентов педагогических специальностей. Определены перспективы развития в процессе преподавания психологических дисциплин и психологического сопровождения.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, профессиональная компетентность, коммуникативные способности, коммуникативные умения.

IVANOVA I. F.

RESEARCH OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALITIES

The article discusses the results of research of communicative competence of students of pedagogical specialities. Prospects of development of the teaching of psychological disciplines and psychological support.

Keywords: communicative competence, professional competence, communicative capabilities, communicative ability.

Стаття надійшла до редколегії 03.02.2014 року.